

IRINYI KÁROLY

Integráció és nemzeti függetlenség*

A jelen diszkusszió tárgyát képező dolgozat egyik alapvető, centrális elvi problémája az integráció és a nemzeti függetlenség, a konzomopolitizmus és nacionalizmus, az internacionalizmus és hazafiasság problémája. E téma időszerezését — a történeti vonatkozások kimondottan szakmai-tárgyi elemei mellett — a jelzett elvi jellegű problémák konkrét viszonylatokban való elemzése adja meg. Minthogy azonban az opponensi vélemények a nemzeti kérdést illetően a történeti fejlődés fő tendenciáinak egyértelműbb megjelölését igénylik, — joggal igénylik —, az alábbiakban kívánom a vonatkozó néhány kérdésben véleményemet összefoglalni.

Köztudott, hogy az új- és legújabbkori történelem egyik centrális kérdése a nemzeti kérdés, s hogy a nemzeti, hazafias tudat s annak eltorzult vetülete, a nacionalizmus, szinte napjainkig átszövi a politikai cselekvést. A nemzeti tudat, illetve annak összetevői az egy adott politikai közösséghez való tartozás objektív kapcsolatára épülten, a politikai hűség erkölcsi, etikai, szubjektív összetevőin át egészen a szélsőséges irracionális, hamis tudati elemekig váltakozó intenzitással és funkcióval ugyan, de mindenképpen jelentős szerepet töltenek és töltenek be mindmáig a történeti fejlődés menetében.

Közismert az, hogy a nemzeti kérdés széles síkú elvi tisztázására Marx és Engels műveiben valójában nem került sor. Amennyiben egyes konkrét esetekben mégis állást foglaltak, álláspontjuk azt tanúsítja, hogy a nemzeti kérdés jelentőségét a maga tényleges történelmi súlyával nem ismerték fel. A tényleges történelmi szituáció — s tegyük hozzá a hosszantartó világforradalmi illúzió — korántsem ösztönzött a nemzeti kérdés lényegének és súlyának felismerésére. Amikor azonban az Osztrák-Magyar Monarchia, a cári Oroszország s nem utolsósorban Törökország nemzetiségi problémái a nemzeti kérdést valóban centrális történelmi problémává emelték s azok mintegy kényszerítő erővel hatottak, a nemzeti kérdés akut volta mindjárt tükröződött a nemzetközi munkásmozgalm elméleti irodalmában is, nem utolsósorban Lenin műveiben, akinél a nemzeti kérdés kiemelt jelentőséget kapott.

S itt az egyik leggyakrabban emlegetett, de korántsem egybehangozóan megítélt kérdésbe, nevezetesen a lenini nemzetelmélet vonatkozó részeinek értelmezésébe ütközünk.

Köztudott, hogy Lenin Rosa Luxemburggal polemizálva Ázsiára, a Balkán-államokra és a civilizált emberiség példáira is hivatkozott, amikor megállapította, hogy a „nemzeti viszonyok szempontjából a kapitalizmus fejlődése számára a nemzeti állam nyújtja a legjobb feltételeket”. Ez a megállapítás kétség-

* Részlet Irinyi Károly kandidátusi disszertációjának vitáján az opponensi véleményekre a szerző által adott válaszból.

kívül a történelem számos valóságálemének reális megfigyelésén alapszik. Mindjárt meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az alapelv — és éppen a jelen téma gerincét képező 1913—1916-os években — Leninnél is elhalványul, vagy legalábbis arányaiban korántsem emelkedik a kivételek, a fenntartások, a „de”, a „csupán”, az „azonban” kötőszóval összekapcsolt mellékmondatok súlya fölé. Történetírásunkban már évekre visszamenően eltűnőben van az a fölöttébb kétes értékű álláspont, amely pl. a polgári történetírásban olyannyira térhódító föderációs-integrációs irodalom ideológiai-tudományos ellenszerét a nemzeti önállóság abszolutizálásában vélte megtalálni. Disszertációm elvi alapvetésének jelzése céljából itt csak az alábbiakat legyen szabad megemlítenem:

Lenin éppen csak megfogalmazta a fent idézett, jól ismert álláspontot, s máris sietett hozzátenni, hogy ez „*csupán annyit jelent* (az orosz eredetiben is a *csak, csupán, egyedül* jelentésű szó szerepel), hogy a marxisták nem hagyhatják figyelmen kívül azokat a . . . gazdasági tényezőket, amelyek a nemzeti államok megteremtésére irányuló törekvéseket szülik”. Egyáltalán nem véletlen, hogy nemcsak Marx és Engels, hanem Lenin is — akinél pedig a nemzeti kérdés jóval mélyebb és egyetemesebb jelentőséget kapott — oly gyakran hangsúlyozzák a nemzeti kérdés „*történelmileg feltételes*” jelentőségét. Nyilvánvaló, ha Lenin kizárólagos törvényként értelmezi azt, hogy a nemzeti állam a kapitalizmus szabálya, akkor nem fűzi mindjárt hozzá: „*a kapitalizmus így is, úgy is fejlődik és fejlődni is fog az egységes tarka államban is, meg a különálló nemzeti államban is*”. Úgyisint bizonyos, ha Lenin a modern kereskedelmi forgalom szempontjából a lakosság egységes nemzeti összetételét a legalapvetőbb tényezőnek tekinti, akkor a gondolatsort korántsem folytatja így: „*csak hogy* a lakosság nemzeti összetétele az egyik legfontosabb gazdasági tényező, de *nem az egyetlen és nem a legfontosabb*”. Úgy véli például, hogy adott esetekben a városokat — amelyekre általában a legtarkább nemzeti összetétel a jellemző — ostoba és lehetetlen eljárás a nemzeti mozzanat miatt a gazdaságilag hozzájuk vonzó falvaktól és körzetektől elszakítani. Egyáltalán Lenin is úgy véli: „a marxisták nem állhatnak teljesen és kizárólag a nemzeti-területi elv talajára. A *lakosság nemzeti összetétele . . . a többi feltételek mellé van állítva*.”

És ami témánk szempontjából úgyisintén figyelmet érdemel: a nemzeti kérdésben nemcsak Marx, hanem Lenin is két történelmi tendenciát ismert fel. A történelem fölöttébb bonyolult mozgástörvényeinek felismerése alapján Lenin is úgy ítélte meg, hogy már a kapitalizmus korában sem csak a nemzeti államok kialakulása, hanem a nemzetek közti különféle kapcsolatok kifejlődésének, a nemzeti válaszfalak ledöntésének, a tőke, általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány nemzetközi egysége megteremtésének, a nemzeti kultúrák összeszövődésének a tendenciája is érvényre jut. Lenin természetesen egyik tendenciát sem abszolutizálta, nem vállalkozott sem a differenciálódás, sem az integrálódás eszményítésére, — tudván, hogy bármelyikben különböző osztályérdekek realizálódhatnak — megállapította viszont, — s ez a tétel a jelen értekezés elvi alapvetése szempontjából döntő jelentőségű —, hogy „*mindkét tendencia a kapitalizmus egyetemes törvénye*”, s hogy a marxistáknak nemzeti programjuk megfogalmazásai során mindkét tendenciával számolniuk kell. Lenin tehát a differenciálódás mellett a kapitalizmusnak azt a „*világtörténelmi tendenciáját*” is számitásba vette, amely asszimilálja a nemzeteket s amely tendencia — szerinte — évtizedről évtizedre erőteljesebben jelentkezik, s amely — kivéve az erőszakos, a kiváltságokra támaszkodó asszimilációt — mindenképpen „*hatalmas történelmi haladást*” képvisel.

Vagyis: a nemzetek önrendelkezési joga — ahogy opponenseim is vallják — korántsem önmagáért való, egyáltalán *nem abszolút cél*. A lenini álláspont éppen a történelem dinamizmusát és ellentmondásosságát veszi tekintetbe, s a lényegyet illetően lép túl pl. a kulturális autonómia elvére épülő brünni programon, de a nemzetek önrendelkezését mindenekelőtt kiindulópontnak és — realizálódás esetén is — *átmeneti állapotnak tekintette, amely átmenet persze történelmi méretű időegységet is jelenthet*. Erőteljesebben kellene tehát tekintetbe venni, hogy az önrendelkezési jog *Leninnél is csak átmeneti lépcsőfokot jelent, átmeneti stádiumot egy magasabb szintű integráció irányába*. Öncélként, továbbá végcélként az önrendelkezési jogot csak a nemzeti fejlődés tendenciáinak nacionalista értelmezése foghatja fel, hiszen az út, a fejlődés szükségszerűen a nemzetek integrációjához vezet.

A kapitalista fejlődés és a nemzetivé válás közötti összefüggés tehát csak viszonylagos, s a nemzetállamiság korántsem fetiszizálható. Nem, mert objektív világtörténelmi tények tanúsítják, hogy a nemzeti mozgalmak nem fejlődnek ki szükségképpen mindenütt; mert nem feltétlenül bizonyos, hogy a kapitalizmus fejlődését a nemzeti állam jobban elősegíti, s mert meghatározott körülmények között minden nemzeti mozgalom csak burzsoá demokratikus lehet. A Lengyel Szocialista Párttal polemizálva korántsem véletlenül idézte Lenin is egyetértően Kautskyt: „A nemzeti függetlenség nincs olyan elháríthatatlan kapcsolatban a proletariátus érdekeivel, hogy feltétlenül, minden körülmények között törekedni kellene rá.” Nem fetiszizálható továbbá azért sem, *mert az önrendelkezés nemcsak a szocializmus magasabb érdekeinek van alárendelve, hanem a polgári demokratikus átalakulás egészének is*. Mindezen, az első tendencia abszolutizálását kizáró tényezők mellett fontos összetevők még: a nemzeti fejlődés második tendenciájának *objektív létezése*, a termelőerők fejlődésének ugyancsak objektív szükségletei, — s nem utolsósorban az integrálódás tendenciáinak az osztályharc érdekeivel összefüggésbe hozható mozzanatai.

Az integrációnak mint objektív folyamatnak a számbavétele a nemzeti kérdés tekintetében is megóv az „egydimenziós” szemlélet veszélyeitől. Az integrációt természetesen nem lehet a differenciálódás abszolút ellentétpárjaként felfogni, hiszen a nemzeti fejlődéssel mintegy „szimbiózisban” mindig jelen van a gazdasági, politikai és szellemi téren egyaránt jelentkező nemzetközi egységesülés tendenciája. Az integráló tendenciák ugyan meghatározott körülmények között a fejlődés második fázisában is visszaeshetnek, amikor is a differenciálódás válik a domináns tendenciává, ez azonban csak motiválja azt az alapvető ténytet, hogy a történelem mély tárnáiban az egyetemes organizálódás irányába ható tendenciák munkálnak. Ezt a tendenciát felismerni, ezt a — mondhatni egyszerűsmind forradalmi tudatfolyamatot a politikai közgondolkodásban elterjeszteni — nem utolsó sorban éppen a mi szaktudományunk feladata.

A jelen vita anyagát képező disszertáció német-osztrák és magyar vonatkozásai is éppen azt példázzák, hogy miként torzulhat el a hazafias nemzeti tudat, miként szolgálhatja az antagonisztikus osztályellentétek eltussolását, s hogy a „nemzeti kultúra” jelszava nemcsak Oroszországban, hanem az említett országokban is szolgálhatta „a munkások szétforgácsolását, a demokrácia gyengítését, a burzsoá elemek céljait”. Úgyszintén nyilvánvaló a feldolgozott téma alapján a nemzeti ideológia és a társadalmi konzervatizmus lehetséges kapcsolata is. És ami e feldolgozás alapján is olyannyira szembetűnő: a német, osztrák és magyar politikai közgondolkodás konkrét vonatkozásaiban dokumentálható az expanzív vá torzuló nemzeti tudat, amely oly félreérthetetlenül fogalmazza meg a nemzeti jogegyenlőtlenség elemeit.

Mindezek mellett megjegyzendő, hogy a lenini nemzetelméletnek ez az értelmezése nem tekinthető ezen álláspont korábbi szimplifikációira tett inadekvát reakciónak. A történettudomány mindaddig széttörte a történeti valóság tükrét és eltorzította a lenini nemzetelméletet, amíg csaknem kizárólag arra a lenini kijelentésre hivatkozott, ami szerint az önálló nemzeti állam biztosítja a legkedvezőbb feltételeket a kapitalista fejlődés számára. Hogy Lenin politikai elveit is beleszótta a történeti jelenségekről alkotott véleményébe? Hogy a lenini nemzetelmélet „utópisztikus” részelemeket is hordoz? — Meglehet. Ez azonban minden progresszív eszme szükségszerű velejárója. És különben is. „Lenin — írja Lukács György — szenvedélyesen törekedett arra, hogy felismerését, sőt még sejtéseit is a szabadság eljövendő birodalmának szolgálatába állítsa.” Hogy a lenini nemzetelmélet „ellentmondásos”? De vajon a történelem olyannyira egyértelmű-e a nemzeti kérdésben? S ha korántsem olyannyira egyértelmű, akkor a külvilág, jelen esetben a nemzeti kérdés objektív dialektikus ellentmondásait a megismerés folyamatában tudatunknak is tükröznie kell. A történeti múltat úgy kell rekonstruálni — itt talán hivatkozhatunk Ranke-ra is —, ahogy az tulajdonképpen volt.

A témával kapcsolatban felmerül még néhány probléma, amelyek úgyszintén bizonyítják a nemzeti kérdés bonyolultságát. *Vajon elhanyagolható jelentőségű-e — akárcsak elvileg is — az a lenini megjegyzés, miszerint a „következő demokratizmus” útján a nemzeti kérdés — igaz ugyan, hogy viszonylagosan — a kapitalizmus körülményei között is megoldható, s a gyakorlatban is megvalósulhat a legteljesebb nemzeti béke?* Továbbá: vajon a nemzeti kérdés kapcsán minden alkalommal megfelelő hangsúllyal számolunk-e Leninnek azzal a megfigyelésével, miszerint „az elnyomott nemzetek szerencsétlensége néha abban rejlik, hogy a tömegeket elvakítja saját nemzeti felszabadulásuk eszméje.” És harmadszor, de az előbbiekkal összefüggésben: Lenin a nemzeti kérdés elemzése során egy roppant szemléletes, fölöttébb rideg, de korunk egyik alaptendenciáját annyira racionálisan érzékeltető kifejezést használ. Arról beszél ugyanis, hogy Amerikában a „nemzetek átörlésének” haladó jellegű folyamata zajlott le. Ez a progresszív átörlés csak Amerikában zajlott, hol, mikor és mennyiben vonatkoztatható ez az európai történelemre, közelebbről a közép-kelet-európai történelemre? És az átörlés csak erőszak útján történhet, vagy abban valóban objektív törvények is érvényre jutnak? Mit bizonyítanak ezek a problémák? Annyit mindenesetre, hogy a történész nem csinálhat „semmiféle abszolútumot” a nemzeti mozgalmakból, mint ahogy — s ez az elsődleges — a munkásosztály legkevésbé sem fetiszizálhatja a nemzeti kérdést.

A nemzeti kérdéssel kapcsolatos megjegyzéseimet legyen szabad még egy szempont érintésével befejeznem: Amikor a Petőfi és Kossuth — ma c. munka szerzője azt a helyes, olyannyiszor bebizonyosodott megállapítást teszi, hogy „a túl lelkes kultuszok természetes visszahatása a fanyar kiábrándulás”, egyszerűsmind azt a korántsem egyértelműen megalapozott tételt is megfogalmazza, hogy „a megcsömörlött bölcsök huszadik századiságuk ormairól prédikálják leckéiket a nemzeteszmény elavulásáról”. Másutt viszont az olvasható, hogy a korlátozott szuverénitás elméletét manapság a kollektív szocialista haza és a nemzetek fölötti közösség palástja mögé rejtőző apologeták emlegetik. *Nos, ez az a pont, ahol a félreértések elkerülése végett egyértelműen hangsúlyozni kell; a történetiség elvének következetes figyelembe vétele valóban megköveteli, hogy az integrációnak a jelen ideológiai-politikai törekvéseivel convergens elemeit ne vetítsük vissza a történeti múltra. Az integratív tendenciák túlhangsúlyozása*

semmivel sem minősülhet kisebb hibának, mint a nemzeti elv, a nemzeteszmény tértől — időtől független abszolútizálása. A nemzeti mozgalmak történelmi jogosultsága nyilvánvaló, bizonyos történelmi körülmények és feltételek között egyenesen szükségszerű és haladó jellegű. A történelem ezen fázisaiban, ezen konkrét esetekben, amikor is a haladás kritériuma az *antifeudális, az antikapitalista* vagy éppen az *antiimperialista* töltet formájában jelen van, a nemzeti mozgalmakat — és az azoktól elválaszthatatlan nemzeti eszmét — a nemzeti történet esetében olykor akár emocionálisan is megemelve szinte az elemzés középpontjává, alapvető értékmérőjévé kell rangosítani. Itt azonban ismét hangsúlyozni kell: „de ahhoz, hogy ez az elismerés ne váljék a nacionalizmus apológiájává, az szükséges, hogy *szigorúan csak arra szorítkozzék, ami haladó ezekben a mozgalmakban*, hogy ez az elismerés ne vezessen a proletár öntudatnak a burzsoá ideológia által való elhomályosítására”. Természetesen ennek a tételnek az integratív tendenciákra is vonatkoznia kell. Úgy gondolom, hogy mind tudományos, mind pedig pedagógiai, nem utolsó sorban „nemzetpedagógiai” megfontolások alapján, a „nemzeti” és az „egyetemes” harmóniájának jegyében ez az alapelv elfogadhatónak minősíthető.